

Lehet, hogy neked jó ez az arc...

GARACZI LÁSZLÓ: ARC ÉS HÁTRAARC (EGY LEMUR VALLOMÁSAI)

**Magvető Kiadó
Budapest, 2010
173 oldal, 2490 Ft**

„Ezt a könyvet ezért is írtam, hogy többet erről ne kelljen rosszul, maszatosan, félreérthetően beszélnem – mondta el egy vele készített interjúban frissen megjelent kötetéről, az Arc és hátraarcról írója, Garaczi László¹. Ez nagyon tisztességes és méltányolható alkotói álláspont. Ilyesmiért érdemes írni.

Képtelenségnek tűnik, hogy Ottlik Géza Iskola a határon című regénye ne kerüljön terítékre egy olyan, most megjelent regény esetében, ami a katonaságról és a katonai szolgálatról szól. Az Ottlik-regény megkerülhetetlen irodalmi hagyomány, és ezt furcsa módon az a tény is jelzi, hogy az elmúlt öt évtizedben (vagyis az Iskola a határon 1959-es megjelenése óta) a magyar prózában senki nem tette központi témává a katonáskodás élménykörét. Más mellett ez is jelzi, milyen nyomasztó súlyú regénnyé vált idehaza az Iskola a határon. A világirodalmi párhuzamok (és ezekből sincs sok) – Svejk, Törless iskolaévei, a 22-es csapdája, vagy éppen a friss Nobel-díjas Mario Vargas Llosa korai regénye, A város és a kutyák – az Arc és hátra-

arc keletkezéstörténete szempontjából kisebb jelentőséggel bírnak. Legalábbis ahhoz képest, ami a kőszegi katonai alreáliskolában 1923-ban elkezdődött. A Kádár-korszakra eső kötelező sorkatonai szolgálat hiába a rendszerváltás előtti férfinemzedékek közös élményanyaga – így tálcán kínálta magát –, ennek összetett irodalmi formába öntésére 2010-ig kellett várni. (Az Ismeretlen katona című tematikus antológiát² is ideszámítva.)

Garaczi László legfikciósabb prózájának nevezi a friss regényét, amit még akkor is némi fenntartással kell kezelnünk, ha nem esünk az irodalomértelmezés olyan gyermekhibájába, ami az elbeszélő és az író egymással való megfeleltetéséből következne. Egy én-regényből (Ich-Roman) még nem következik semmi, így az önéletrajzi párhuzam sem. Még abból sem feltétlenül, hogy a regény központi figurájának, Csontnak az íróvá válásaként is értelmezhető a mű, amely érdekes váltással keveri az egyes szám első és az egyes szám harmadik személyű elbeszélést. Ugyanakkor olvasóként-értelmezőként nehéz elvonatkoztatni attól a tényről, hogy Garaczi nevelődési és fejlődésregényének középpontjában

¹ Litera 2010. május 12. Nehéz a dolga a katonának (Apró Annamária interjúja Garaczi Lászlóval)

² Ismeretlen katona (Írók katonatörténetei) Szoba Kiadó, Miskolc 2007, Szerkesztette Kukorelly Endre

egy kezdő író áll, szemben a már említett Ottlik-regénnyel, amelynek – nem kizárólagos – elbeszélője, B. B. utóbb festő lesz. A tizenkilenc éves „aknavető, ütegzérelő honvéd elvtársról” már a hatodik oldalon megtudjuk, mire használja (praktikusan) a katonaságot: „Viszont jó terep volt a szavak gyűjtésére, régi szenvedélyem folyamatosan kielégült.” (6.) Ám hogy valamiképpen az életrajzi vonatkozások nem hiányoznak a regényből, az nem csupán abból tapogatható le, hogy érzékeny, bensőséges, finom megfigyelések sokaságát felvonultató a megidézett világ, aminek szociológiai, kulturális és szubkulturális anyaga az 1970–80-as évek sorkatonai szolgálatának jelenségegyütteséhez köthető. Egy író esetében a beleérző képesség és az anyaggyűjtés pótolhatja a személyes érintettség (megéltetés) hiányát, de egy, a regényidőre tett, látszólag ártatlan mondat némileg más megvilágításba helyezi ezt a kérdést. „Azon a tavaszon sokat esett az eső, és megnyílt a Skála Nagyáruház Budán” (157.) – olvasható a regény vége felé Csont elbeszélésében, aki már odahaza, Budapesten, betegszabadsága alatt várja a leszerelését kimondó orvosi határozatot. Vegyük komolyan a leírtakat, és rögtön rájöhetünk, hogy az említett áruház megnyitása 1976 tavaszára esett³ (pontosan: április 3-ára), ami figyelembe véve Garaczi László születési idejét (1956. július 17.) szinte pontosan kiadja a szerző sorkatonai szolgálatának idejét, ami ezek szerint 1975–76-ra esett. (Alaposabb elemzéssel még az a meteorológiai állítás is igazolható volna, hogy 1976 tavasza esős volt, de ettől eltekintén.) A regényt visszafelé olvasva újabb adalékokat találunk, amelyek erősítik a regény önéletrajzi jellegét. A bevonulás előtti nyárról a kötet első harmadában egyebek mellett ez olvasható: „Néhány hét van szeptemberig, nem érdemes tervezni, nincs tétje a napoknak, lebegnek ebben a fölösleges, átmeneti időben. Súlytalanság, szabadesés. Véget ér a július, tizenkilencedik születésnapomra kapok Kamillától egy fából készült kis figurát, meg egy üveg bort.” (22.) Az idézet visszafogott líraisága is figyelemre méltó, de a megkezdett gondolatmenet szempontjából ennél fontosabb, hogy a kötet írójának éppen úgy júliusra esik születésnapja, mint a regény elbeszélőjének. Ha ezeket az egyezéseket még mindig a véletlenek számlájára íránk (aligha tehetjük meg), akkor a regény egyfelől ismét az életrajzi tények, másfelől – a szándéka szerint – a fikció világához tartozó szövegrészek furcsa egybeeséséről árulkodik. Garaczi László írói honlapjáról tudható⁴, hogy katonai szolgálatát a Kalocsai Forradalmi Ezrednél (82-es aknavető század) töltötte. Ha ezzel a ténnyel összeolvassuk a regény idevágó szövegrészt, akkor nyomban kiviláglik: az Arc és hátraarc legfontosabb regénytere – bár megnevezetlenül – a kalocsai laktanya. „Fújom a párát, már nem idegesítenek a zajok, az első őrsgben ráléptem egy gallyra, és mintha egy híd szakadt volna le. Odaérek a Jurinovics-emlékkőhöz, megállok, tisztelgek. Sárga terméskő, belevésve a név, lelőtték ötvenhatban.” (34.) A kalocsai laktanya viselte a Jurinovics nevet. (A katonai támaszpont hivatalos elnevezése a 37. sz. Jurinovics Miklós Budapesti Forradalmi Ezred volt, ahol a korbelti beszámoló szerinte⁵ a regényben is szereplő emlékkőhöz katonai tiszteladással lehetett csak közelíteni. Vagyis úgy, ahogyan azt Csont a regényben megtette.)

Bár Garaczi László másként is eljárhatna a regény végén, mégis mintha szándékosan akarná egymásra játszani saját életrajzát és a története kitaláltságát: „Mikor ősszel elkezdtem a főiskolát, Szabó Tamás a kaposvári katonai börtönben töltötte büntetését. Szó-

³ <http://hu.wikipedia.org/wiki/Sk%C3%A1la>

⁴ <http://garaczi.fw.hu/102.htm>

⁵ <http://www.pilisvorosvar.hu/vorosvariujsg/2004/junius/21.htm>

kés, tiltott határátlépési kísérlet, két év futkosó. Nem tartotta be az ígérését, nem hívott meg réteges krémre a Belvárosiba. Tanár se lett belőle. Ahogy belőlem se, mások voltak a terveim, de ezt ott a főiskolán nem mondhattam el senkinek. Katonatársaim a lyukas-órákban a díszlépést gyakorolták az udvaron. Viccből. Játszották az agyukat a lányok előtt. Ho Si Minh Tanárképző a Gagarin utcában.” (165–166.) Nem nehéz észrevenni, hogy a szövegrész akkor is tökéletesen betöltené rendeltetését, ha az utolsó mondatot elhagyná az író. A mű szempontjából szinte mindegy, hol végezte Csont a főiskoláját. A konkrét megnevezést leginkább azért igényli a szöveg, mert ennek a főiskolának volt egykor hallgatója Garaczi László. Az életrajz és a regény így ér megint egybe.

Mindez természetesen a regény fikcionalitását nem vonja kétségbe, inkább arra irányítja a figyelmet, hogy biografikusan igazolható tények sora található – filológailag igazolható módon – a képelet világába utalt elbeszélés mögött.

Garaczi új regénye egyfajta hommage az Iskola a határon előtt. Nota bene: Ottlik a személyesség, a közvetlen tapasztalat és az átéltség szentháromságában írta regényét, amit így vagy úgy, de követ az Arc és hátraarc is. Bizonyára merő véletlen, de mindkét próza három részre tagozódik. Az előbbi címekkel, utóbbi címek nélkül. Az elbeszélés nehézségei az Iskola prológusát jelenti, míg a Garaczi-regény többször hangsúlyosan tér vissza a valóságábrázolás, a világ és a nyelv viszonyának ellentmondásos voltára. „Jóformán minden szavam hamis és pontatlan lesz, alighogy kimondom” – fogalmazza meg Both Benedek az Ottlik-regény legelején a visszaemlékezés problematikuságát. Az Arc és hátraarc írója egyszerre előlegezi meg a nyelv problémáját, és tartja folyamatosan napirenden ezt a kérdést. „A szavak pontosak és illedelmesek, máskor kétértelműek, rendetlenek, maszatosak és halandók” (8.) – hangzik el Garaczi prózájában ugyanazon a szerkezeti helyen, mint az iménti Ottlik idézet. Igaz ugyanakkor, hogy a nyelv valóságábrázoló képességének hiánya legalább annyiszor témája az Iskola a határonnak, mint az Arc és hátraarcnak. „Nem jók a szavak. Valahol tudja talán a dolgokat, szavak nélkül. Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; (...)” – olvasható Medve kéziratában.

Az Arc és hátraarcot ismételtlen az Iskola a határon optikájából nézve, feltűnő az a párhuzam, ami a két regény két-két kulcsszereplője között fennáll. Ami Ottliknál Medve Gábor és B. B. párosa, az Garaczinál Csont és Szabó Tamás kettőse. A sok azonosság mellett sok a különbség is a szerepelők kettőse között. Az Iskola a határonban egy „paksamétát”, egy „kéziratköteget” kap B. B. Medve Gábortól, míg az Arc és hátraarcban Szabó Tamás: „Egyetlen civil dolgot engedélyez magának, naplót ír. Esténként a stokin ülve egy Tintenpennel írja bejegyzéseit a zsebnaptárjába. (43.)” A műfaji és a temporális eltérések döntő jelentőségűek. Medve Gábor nem naplót ír, hanem meghatározatlan idő távlatából rögzíti visszaemlékezésében a katonaiskola élményeit. Ezzel szemben Szabó Tamás naplója – ez a formából következik – napról napra rögzítheti a vele történeteket. A Garaczi-regény elbeszélője azonban nem avat be ennek az írásnak a részleteibe, lényegében alig valamit tudunk meg az abban foglaltakról. Csupán két mondatot idéz Csont ebből a naplóból: „A vikingek sosem vakaróztak.” Valamint: „Csont, a komolytalanság száműzöttje.”

Nagyfokú azonosság a két mű között, hogy a két regény elbeszélője postai úton kapja kézhez a „vendégkéziratot”, amelyek tartalma az általuk elbeszélte történetekre vonatkoznak. Tudatosságot kell látnunk Garaczi megoldásában, aki az Ottlik használta dramatur-

giai fogást ismétli meg regényében. Ám ahogy fentebb utaltam rá: Szabó naplója nem játszik valódi szerepet Csont elbeszélésében. Nem érvényesül, nem válik „második elbeszéléssé”, és a legcsekélyebb mértékben sem tölti be azt a szerepet, amit az Iskola a határonban Medve kézírata. Mindenesetre, hogy a megtörténtek elmesélésének létezik egy variánsa, önmagában olyan tény, ami mellett nem mehetünk el említetlenül. A valós és a látsensz szövegvariánsok a valóságábrázolás és -érzékelés különbözőségeire, a valóság megragadhatóságának problematikus voltára, a világ és a nyelv ellentmondásos viszonyára hívja fel újól a figyelmet, de leginkább arra a tényre, amit Ottlik Gézánál rövidebben és pontosabban senki nem fogalmazott meg: magára az elbeszélés nehézségeire.

A regények szövegvariánsainak szerzői között egyéb olyan kapcsolatok is fellelhetők, amelyek rokonítják egymással Medve Gábort és Szabó Tamást. Ők ketten a regények legszabálytalanabb figurái. A környezet – a katonaiskola és a katonai szolgálat – alkalmazkodást követelne meg mindkettőjüktől, akik atipikus módon reagálnak helyzetükre. Medve a beolvadás helyett szabadulni szeretne az iskolai kötelékből, amit anyjának írt levélben nyomatékosít. Szabó Tamás pedig abnormális döntést hoz: soha nem kér eltávozást és kimenőt. Még karácsonykor sem, és annak ellenére sem, hogy barátnő is várna odahaza. A két személyiség ellentétesnek tűnő alapállásából mégis ugyanaz a cselekvés következik: a szökés. Mindkettő értelmetlen, mindkettő action gratuite, mindkettő súlyos következményekkel jár. „Két héttel a leszerelés előtt, ennek mi értelme volt?” (169.) – találjuk a rövid kommentárt a Garaczi-regényben, ami huszonnégy hónapos börtönt vont maga után. A két szökésnek belső tartalmában és külső megvalósulásában is megtalálható a nagyfokú hasonlóság. Ha ebben az összefüggésben a határátlépés fogalmát használjuk, akkor elsőrendűen egy szabadság nélküli állapotból a szabadságéba való átlépést értjük alatta. A katonaiskola és a laktanya zártságából vezet a két szereplő útja a civil élet korlátlanúsága felé. De a határátlépésnek létezik egy másik, mondhatni nagyon kézzel fogható jelentése a szabadság elvont és spirituális jelentése mellett. Szabó Tamás esetében világos, hogy katonaszökevényként külföldre akarna jutni. „Súlyosbító körülmény, hogy megtámadta a határőröket (...)” (168.) – szerepel az erről szóló részben. Medve Gábor története kapcsán nem szokás hangsúlyozni, hogy ő is a külföldnek indult: „Medve ebben az órában egy kis völgy oldalán kapaszkodott fölfelé, egy idegen országban, s egy horpadt bádogdobozt rugdosott maga előtt, amely minduntalan visszagurult.” A határátlépés vagy annak szándéka így nyer fizikai/földrajzi jelentést, és sokadszorra mutat rá a két regény közötti azonosságokra.

Ugyancsak a hasonlóságok között kell említeni, hogy mennyire egybecseng Csont és B.B. véleménye a másik elbeszélő teljesítményéről. „Nemegyszer elképesztett vele, hogy milyen bámulatos pontossággal emlékszik vissza ősrégi dolgokra a legapróbb részletekig; holott az én emlékezőtehetségem sem mindennapi” – találjuk az idevágó passzust az Ottlik-regényben. Csont ennél szűkszavúbb: „Higgadt, pontos mondatok” (168. o.) – somnázza véleményét Szabó feljegyzéseiről. Medve kéziratával összevetve külön értelmet nyer az Arc és hátraarc elbeszélésmódjának egyik legkülönösebb vonása. A három fejezetből álló regény messze legterjedelmesebb második szerkezeti része egyes szám harmadik személyben íródott, ellentétben az első és a harmadik fejezet egyes szám első személyű előadásmódjával. Bizonyára szerepe lehet ebben a regényről eddig született kritikákban hangoztatott érvnek, amelyek az elbeszélő saját magától való eltávolodásával magyarázza ezt a váltást. Medve kézírata szintén egyes szám harmadik személyben íródott, így Garaczi

nézőpontváltása feltehetően tudatos rájátszás az Iskola a határon elbeszélésmódjának erre a megoldására. Leginkább azért, mert önmagában nem tűnik elég meggyőzőnek az Arc és hátraarc elbeszélői pozícióváltása, aminek indokai magából a regényből csak kevésbé alátámasztható módon következne. „Minél továbbolvassuk a regényt, annál kevésbé válik magától értetődővé a határvonal a két történetmondó hangja között”⁶ – figyelmeztet Szegedy-Maszák Mihály az Iskola a határonról írt elemzésében. Valójában valami hasonló hatást szeretne elérni Garaczi is, aki miután nem kettőzi meg az elbeszélését, vagyis nem él Szabó naplójának a regényszövegbe való beépítésének lehetőségével, az egyes szám első és harmadik személyű történetmondás variálásával csavar egyet az elbeszélésen. Elbizonytalanít, relativizál. Kérdéssé válik az elbeszélő kiléte, ami a Medve Gábor és B. B.-féle párhuzamos történetmondás dilemmáinak forrásvidékére visz vissza.

Remekül megírt, valódi olvasási élményt nyújtó kötetet tett le az asztalra Garaczi László, amely saját poétikai lehetőségeivel imponálóan jól gazdálkodik. Rejtett életrajzi vonatkozásai aligha tagadhatóak a regénynek és az irodalmi hagyományban gyökerező Ottlik-regény finom felhasználása egyfajta tisztelgés az Iskola a határon nem múlt nagyszerűsége előtt. Mint a jó könyveket általában, ezt is többféleképpen lehet olvasni. Ha valaki egyszerűen a katonaelmények egyfajta újraélésére vágyik, megkapja azt a jó beavatottságot, aminek melegágya az az élményközösség, ami a múlt század (még mindig furcsa így fogalmazni) hetvenes-nyolcvanas éveinek magyarországi katonáskodása – volt. De a szöveg mélyrétegeinek vizsgálata arról győzhet meg, hogy a regény ennél messze többről szól. Az a legkevesebb, hogy sikerült nem maszatosan, nem félreérthetően beszélni egy korról, egy egyszerre kis- és nagyvilágról.

Bod Péter

⁶ Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik Géza (Tegnap és ma sorozat), Kalligram, Pozsony, 1994